

А.І. Редька,
секретар Судової палати
у кримінальних справах
Верховного Суду України,
заслужений юрист
України

С.А. Солоткий,
науковий консультант
відділу організаційного
забезпечення управління
забезпечення діяльності
Судової палати
у кримінальних справах
Верховного Суду України

Summary

The article raises questions of the sufficiency of judicial functions of the Supreme Court of Ukraine in view of the problems of realization of today's procedural authority to review judicial decisions in criminal cases

Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання

Здійснення судової реформи в Україні протягом усього періоду її незалежності було предметом дискусій у правничих і владних колах. До прийняття 7 лютого 2002 р. Закону № 3018-III «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-III) судова система України функціонувала за Законом від 5 червня 1981 р. «Про судоустрій України». Цей Закон зазнав певних змін після прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, в якій, зокрема, було визначено нові засади судочинства України.

З набранням чинності Законом № 3018-III не припинилися дискусії щодо необхідності вдосконалення та достатності правової бази для ефективного функціонування судової системи України. Головним в обговоренні є питання щодо справжнього змісту законодавчих заasad незалежності суду як органу державної влади відповідно до принципу розподілу влади, задекларованого у ст. 6 Конституції.

Одним із недоліків Закону № 2453-VI стало істотне звуження повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції

Ігнорування суспільної думки, маніпуляції свідомістю суспільства, підміна реформ «косметичними» змінами в законодавстві призвели до втрати стратегічного бачення перспектив розвитку української держави і декларативності дій української влади у напрямі реформ.

Зазначене повною мірою стосується і судової системи України. Бажання представників політичних еліт України впливати на судову систему стало системним явищем. Це зумовило прийняття Пленумом Верховного Суду України постанови від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади». В абзацах 5, 6 преамбули цієї постанови йдеться, зокрема, про системність спроб тиску на суд при здійсненні правосуддя і про те, що такий тиск чинять представники влади.

Не стало завершенням судової реформи і прийняття Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI). Навпаки, деякі позитивні результати законотворчої діяльності з питань реформування судової системи в цьому Законі були знівельовані, не вирішено й питання щодо реального змісту гарантій незалежності суду.

Одним із недоліків Закону № 2453-VI стало істотне звуження повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

Акцент на повноваженнях Верховного Суду України зроблено тому, що саме ця державна установа згідно з Конституцією є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Не обов'язково в Основному Законі окреслювати повноваження Верховного Суду України конкретніше, однак сам термін «найвищий судовий орган», вжитий у ст. 125 Конституції, має зумовлювати такий законодавчий підхід до формування повноважень Верховного Суду України, за якого правовий статус цього Суду мав би відповідне законодавче наповнення.

Із прийняттям Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. КПК закріплені в Законі № 2453-VI і відтворені в КПК 1960 р. повноваження Верховного Суду України не були розширені

Насправді з прийняттям Закону № 2453-VI було суттєво звужено повноваження Верховного Суду України. Його Пленум позбавлено права надавати судам роз'яснення з питань правозастосування на основі узагальнень судової практики, а судові функції Верховного Суду України звелися до перегляду судових рішень лише з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми матеріального права у подібних правовідносинах, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, і встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 38 Закону № 2453-VI у редакції, що діяла до набрання чинності Законом від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд»; далі — Закон № 192-VIII).

Та навіть ці повноваження істотно обмежені. Зокрема, за Законом № 2453-VI Верховний Суд України не мав повноважень переглядати судові рішення у кримінальних справах з питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності. А після прийняття Закону від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» було зведено нанівець перегляд Верховним Судом

України судових рішень із підстави, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 38 Закону № 2453-VI.

Зазначену зміну внесли і в процесуальне законодавство України. До того ж навіть із прийняттям Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) закріплені в Законі № 2453-VI і відтворені в КПК 1960 р. повноваження Верховного Суду України не були розширені.

Певним компенсаторним механізмом стало запровадження принципу обов'язковості висновків Верховного Суду України, викладених у постановках за результатами перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону, для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують зазначену норму закону, а також для всіх судів.

Однак у процесуальному законодавстві не передбачено механізмів дотримання такої обов'язковості, оскільки відповідні законодавчі приписи в ст. 458 КПК сформульовані досить загально, а доцільність вжиття деяких термінів у редакції цієї правової норми також є предметом дискусії.

Зміна політичної влади в Україні зумовила необхідність пошуку механізмів відновлення процесу реформування судової системи України, у тому числі визначення повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

У Законі № 192-VIII розширено повноваження Верховного Суду України, проте аналіз повноти й достатності правових можливостей, якими в ньому наділено найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, свідчить про те, що питання щодо повноважень Верховного Суду України не знято з порядку денного

У Засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014—2017 роки (затверджено Законом від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014—2017 роки») вперше на законодавчому рівні судову реформу 2010 р. (по суті — Закон № 2453-VI) визнано невдалою. Зокрема, зазначено, що органи суддівського самоврядування стали повністю залежними від політичної влади, що політичні принципи формування Вищої ради юстиції та нечітко сформульовані підстави для притягнення суддів до дисциплінарної

відповідальності призвели до того, що вони фактично втратили гарантії незалежності своєї діяльності. Механізм добору суддів характеризувався зловживаннями з боку органів, відповідальних за цю процедуру.

З метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд Верховна Рада України прийняла Закон № 192-VIII, а Закон № 2453-VI було викладено в новій редакції.

У Законі № 192-VIII розширено повноваження Верховного Суду України, проте аналіз повноти й достатності правових можливостей, якими в ньому наділено найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, свідчить про те, що питання щодо повноважень Верховного Суду України не знято з порядку денного.

Визначення функцій Верховного Суду України у ст. 38 Закону № 2453-VI в новій редакції більш загальне. У попередній редакції, по суті, окреслювались конкретні підстави для здійснення Верховним Судом України судових функцій, що навряд чи можна визнати виправданим, оскільки підстави для здійснення саме

Головним функціональним завданням Верховного Суду України є забезпечення єдності судової практики. Отже, процесуальні повноваження Верховного Суду України, передбачені ст. 445 КПК, мають спрямовуватися на реалізацію саме цього завдання

судової функції мають відтворюватися у процесуальному законодавстві. У базовому законі можуть бути окреслені повноваження, необхідні й достатні для реалізації статусу Верховного Суду України, визначеного Конституцією. Основне функціональне завдання Верховного Суду України — забезпечення єдності судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Однак концептуально повноваження Верховного Суду України за Законом № 192-VIII не змінилися.

Судові функції Верховного Суду України були розширені в результаті того, що в КПК передбачили ще дві підстави перегляду судових рішень, втім, вони базуються на концепції судових функцій, покладеній в основу судової реформи 2010 р.

Підстави перегляду Верховним Судом України судових рішень неодноразово були предметом досліджень вчених. Конкретний зміст процесуальних повноважень Верховного Суду України також розкритий у численних

коментарях до КПК. Однак і з прийняттям Закону № 192-VIII дискусійні питання не зняті.

У зв'язку з цим виникає потреба проаналізувати зміст відповідних законодавчих положень. Аналіз має бути комплексним і охоплювати такі питання:

1) понятійний апарат процесуального інструментарію, яким наділений Верховний Суд України, його зрозумілість і доступність;

2) достатність окреслених законом меж судової функції Верховного Суду України з позицій:

а) забезпечення виконання завдання, передбаченого ст. 38 Закону № 2453-VI;

б) реалізації функцій суду;

в) реалізації функцій найвищої судової установи в системі судів загальної юрисдикції.

Головним функціональним завданням Верховного Суду України є забезпечення єдності судової практики. Отже, процесуальні повноваження Верховного Суду України, передбачені ст. 445 КПК, мають спрямовуватися на реалізацію саме цього завдання.

Так, відповідно до ст. 445 КПК (у редакції Закону № 192-VIII) підставами для перегляду Верховним Судом України судових рішень є:

1) **неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання);**

2) **неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень;**

3) **невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України;**

4) **встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.**

Оскільки кожна з передбачених ст. 445 КПК підстав є самостійною, специфічною, то проаналізуємо їх детально. Винятком стане підстава, передбачена п. 4 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу. Проблематика застосування цієї норми полягає в інших

аспектах, які пов'язані з практикою Європейського суду з прав людини. Крім того, з прийняттям Закону № 192-VIII була вирішена проблема щодо допуску до провадження у Верховному Суді України справ відповідної категорії.

Питання реалізації судової функції Верховного Суду України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, розглянемо з точки зору доступності юридичного змісту та процесуальної ефективності.

Говорячи про **доступність юридичного змісту** підстави, спробуємо комплексно проаналізувати терміни, вжиті в нормі, що міститься в п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК.

Чинна редакція п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК внутрішньо суперечлива і не сприяє реалізації принципу правової визначеності, доступу до правосуддя у Верховному Суді України й повноцінному використанню національних засобів захисту порушених прав і свобод

«Неоднакове застосування» — різне, несхоже, відмінне застосування. Однак виникає запитання, який зміст вкладав законодавець у поняття «неоднакове застосування однієї і тієї самої норми права». Якщо «неоднакове» — це різне, несхоже застосування, то коли *одна і та сама норма* права може застосовуватися неоднаково? Адже застосування щодо подібних (тотожних, ідентичних — хоча це неможливо) суспільно небезпечних діянь — одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність — вже за самим цим фактом є однаковим їх застосуванням, тобто не є підставою для перегляду судових рішень.

Не вносить ясності й однозначності стосовно правильного тлумачення зазначеної підстави й позиція вчених.

У науково-практичному коментарі до КПК щодо п. 1 ч. 1 ст. 445 цього Кодексу зазначено, що «...ця підстава для перегляду судових рішень містить кілька ознак, які мають обмежувальний характер. Вона застосовується у разі, якщо судом касаційної інстанції неоднаково застосовано саме норму закону України про кримінальну відповідальність за її формою вини і за кваліфікацією діяння у схожих між собою суспільно небезпечних діяннях, які мають спільні риси за об'єктивною стороною і формою вини»¹.

Майже аналогічна позиція міститься і в іншому науково-практичному коментарі до

КПК — за загальною редакцією С.В. Ківалова, С.М. Міщенка, В.Ю. Захарченка².

Проте позиція науковців не дає відповіді на питання, як може мати місце *неоднакове* застосування *одних і тих самих* норм щодо *подібних* діянь. У згаданих коментарях до КПК розглядається неоднакове застосування саме *норм* закону України про кримінальну відповідальність, а не *одних і тих самих норм* закону України про кримінальну відповідальність, як зазначено в КПК. Проте, якщо використовувати вжиту в коментарі конструкцію, то, справді, могло б ітися про неоднакове застосування різних норм закону України про кримінальну

відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь і це відповідало б сутності неоднакового застосування закону — коли подібним суспільно небезпечним діянням надано різну кримінально-правову оцінку, тобто норми закону України про кримінальну відповідальність застосовані неоднаково. Наприклад, в одному випадку умисні дії особи кваліфіковані за ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України (далі — КК), а в другому — за ч. 1 ст. 115 цього Кодексу. Але навіть і в такому разі слово «норма» слід вживати у множині: «норми закону України про кримінальну відповідальність». Тоді зміст поняття «неоднакове застосування норм закону України про кримінальну відповідальність» збігатиметься з його сутнісними ознаками. Натомість чинна редакція п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК внутрішньо суперечлива і не сприяє реалізації принципу правової визначеності, доступу до правосуддя у Верховному Суді України й повноцінному використанню національних засобів захисту порушених прав і свобод.

Дещо іншу позицію виклав у науково-практичному коментарі КПК В.М. Тертишник. Зокрема, він зазначив, що неоднакове застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність може полягати у різному тлумаченні судом касаційної інстанції змісту і сутності окремих норм КК, кваліфікаційних ознак та інших юридично значущих фактів, що зумовило неоднакові висновки щодо форм вини, наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення, наявності чи відсутності обставин, що виключають кримінальну відповідальність або різну правову кваліфікацію кримінального

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. — Х., 2012. — Т. 2 — С. 293.

² Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. — Х., 2013. — С. 793.

правопорушення чи іншого діяння. Ухваленням різних за змістом судових рішень є винесення касаційною інстанцією неоднакових за змістом і юридичними висновками рішень у

Висловлення різних тлумачень змісту і сутності норм КК, неоднакові висновки щодо форм вини зумовлюють застосування різних норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що, власне, і може становити зміст неоднакового застосування норм закону України про кримінальну відповідальність

двох або більше кримінальних провадженнях, предметом розгляду яких були схожі за об'єктивною стороною суспільно небезпечні діяння³. Ця позиція, як і наведені вище, базується на тому, що неоднаковим може бути застосування норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, але таким (неоднаковим) не може бути застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність.

Висловлення різних тлумачень змісту і сутності норм КК, неоднакові висновки щодо форм вини зумовлюють застосування різних норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що, власне, і може становити зміст неоднакового застосування норм закону України про кримінальну відповідальність.

Аналіз випадків відмови Верховним Судом України в задоволенні заяв про перегляд судових рішень свідчить про те, що однією з підстав відмови у задоволенні заяв є відмінність правовідносин, яка не спричиняє неоднакового застосування однієї і тієї самої норми.

Наприклад, переглядаючи ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 листопада 2013 р., якою касаційні скарги засуджених І., Б. та захисника П. в інтересах Ш. залишені без задоволення, а судові рішення щодо засуджених І., Б. та Ш. — без зміни, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України зазначила, що з обставин справи видно (на що не звернув уваги касаційний суд), що Ш. та І., з їх слів, хоч і не бажали смерті потерпілого, але передбачали, що, завдаючи численних ударів руками і ногами в голову та груди, свідомо

допускали настання таких наслідків, які настали, тобто їхні дії свідчать про вчинення умисного вбивства потерпілого з непрямым умислом. Однак ця обставина ніяк не впливає на правильність кваліфікації їхніх дій і тому не є підставою для задоволення заяв.

У рішенні, яке порівнюється (ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 лютого 2011 р.), касаційний суд дійшов висновку про обґрунтованість застосування ч. 2 ст. 121 КК. У цьому рішенні фактичні обставини суспільно небезпечних діянь, вчинених Особою 7 і Особою 8, та обставини злочину, вчиненого Ш. та І., хоч за зовнішнім виявом і схожі між собою, мають спільні риси, тобто є подібними, але відрізняються за об'єктивною та суб'єктивною сторонами. І ця відмінність не викликала неоднакового застосування норми матеріального закону (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 30 жовтня 2014 р. у справі № 5-11к14).

В іншому випадку Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України констатувала, що, оскільки фактичні обставини діяння Л. та їх правова оцінка не викликали (не зумовили) неоднакового застосування однієї і тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність, підстав для втручання у рішення суду касаційної інстанції немає (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2014 р. у справі № 5-13к14).

Водночас тоді, коли йдеться про скасування ухвал суду касаційної інстанції, правова ситуація, за якої ці ухвали скасовуються, зводиться до того, що діяння подібні між собою, але в оскаржуваних і порівнюваних рішеннях мають різну правову кваліфікацію, тобто у подібних правовідносинах (суспільно небезпечних діяннях) застосовано різні норми закону України про кримінальну відповідальність.

Так, переглядаючи ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2013 р., якою судові рішення щодо П. залишено без зміни, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України констатувала, що порівняння суспільно небезпечних діянь оспорюваного та

³ Див.: Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. — К., 2014. — С. 585.

порівнюваних рішень суду касаційної інстанції свідчить про їх певну подібність за окремими спільними рисами, зокрема за об'єктом посягання — життя іншої людини, суб'єктом злочину — фізична осудна особа, за такими ознаками об'єктивної сторони, як обстановка, спосіб та знаряддя злочину, настання наслідків у вигляді смерті. Водночас ці діяння отримали різну кримінально-правову оцінку: в оспорюваному рішенні — за ч. 1 ст. 115 КК, в порівнюваних — за ст. 118 цього Кодексу. За результатами перегляду ухвалу суду касаційної інстанції було скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду касаційної інстанції (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-12кс14).

Аналогічного висновку дійшла Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України і переглядаючи ухвалу суду касаційної інстанції у справі № 5-34кс14. І в цьому випадку зміст неоднакового застосування норми закону України про кримінальну відповідальність становив різну кримінально-правову кваліфікацію подібних суспільно небезпечних діянь.

Одним із можливих варіантів, коли має місце неоднакове застосування однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, є різне розуміння певних норм Загальної частини КК, які мали б ураховуватися при виборі конкретної норми Особливої частини цього Кодексу

Наведені випадки свідчать про складність і неоднозначність розуміння поняття «неоднакове застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність».

На нашу думку, одним із можливих варіантів, коли має місце неоднакове застосування однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, є різне розуміння певних норм Загальної частини КК, які мали б ураховуватися при виборі конкретної норми Особливої частини цього Кодексу. Так, предметом перегляду у Верховному Суді України неодноразово були судові рішення касаційної інстанції, в яких суди погоджувалися із правозастосуванням без урахування принципу дії норм КК у просторі та часі (наприклад, у справах № 5-32кс13, 5-33кс13, 5-36кс13, 5-42кс13, 5-6кс14, 5-9кс14). Спільним для цих справ є те, що суди обирали конкретні норми закону України про кримінальну відповідальність без урахування положень статей 4, 5 КК щодо дії кримінального закону у часі, з чим

погоджувався суд касаційної інстанції. При цьому неоднакове застосування норм закону про кримінальну відповідальність зводилося до того, що в рішеннях, наданих для порівняння, відповідна кримінально-правова кваліфікація подібних суспільно небезпечних діянь відбувалася з урахуванням положень статей 4, 5 КК. Таким чином, мала місце ситуація, коли неоднакове застосування однієї і тієї самої норми — ст. 5 КК, зумовило застосування різних норм Особливої частини КК. При цьому «різність» конкретних кримінально-правових норм, за якими було кваліфіковано відповідні дії, полягала у різних диспозиціях відповідних статей КК, різних санкціях цих статей та в різному законодавчому підході до призначення покарання у виді штрафу.

Така думка має відповідне підґрунтя. Верховний Суд України висловлював позицію щодо тлумачення поняття «одна і та сама норма закону України про кримінальну відповідальність» в контексті питання, чи є кваліфікуюча ознака злочину, вчиненого організованою групою (п. «і» ст. 93 КК 1960 р.), яка була зазначена в диспозиції норми закону про кримінальну відповідальність і втратила чинність, та чинна норма закону про кримінальну відповідальність, яка містить визначення поняття «організована група» (ч. 3 ст. 28 КК), однією й тією самою нормою закону про кримінальну відповідальність, що застосована неоднаково, чи в цьому випадку були кримінальні правовідносини, які зумовлювали застосування положень про зворотню дію закону в часі.

Учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, породжує кримінально-правові відносини. Регулювання цих відносин здійснюється нормою закону про кримінальну відповідальність, вибір якої залежить від змісту (природи) фактичних обставин суспільно небезпечного діяння й часу його вчинення.

У справі щодо Г. і С. суд установив фактичні підстави кваліфікації інкримінованого засудженим умисного вбивства, вчиненого організованою групою, і відповідно до цих обставин застосував закон, який був чинний на час вчинення злочину (п. «і» ст. 93 КК 1960 р.). Результати застосування закону були зафіксовані в судовому рішенні. На час вчинення злочину і постановлення судових рішень у законі про кримінальну відповідальність не було

нормативного визначення поняття «вчинення злочину організованою групою».

У КК, порівняно з попереднім законом, установлено норми, в яких дається визначення понять форм співучасті, в тому числі й поняття «вчинення злочину організованою групою» (ч. 3 ст. 28 КК).

Це нормативне нововведення передбачає його застосування до злочинів, які вчинюються після набрання ним чинності й водночас можуть мати значення для правозастосування щодо злочинів, вчинених до набрання чинності новим законом. Інакше кажучи, законодавче визначення понять співучасті зумовлює насамперед застосування принципу зворотної дії закону в часі. Саме в такому значенні слід розуміти дію закону про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Однак ця норма в аспекті положень п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК не може розцінюватись нарівні з нормою, яка втратила чинність, як одна й та сама норма закону про кримінальну відповідальність, що застосована неоднаково (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 травня 2013 р. у справі № 5-3кс13).

Складним питанням є також розуміння поняття «подібні правовідносини», вжитого в п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК.

Термін «правовідносини» є надто широким через множинність можливостей класифікації правовідносин. Тому важливо визначити межі застосування терміна «правовідносини», що, в свою чергу, зумовить розуміння того, подібні вони чи ні

Зауважимо, що Закон № 192-VIII значно ускладнив розуміння терміна «подібні», замінивши словосполучення «подібні суспільно небезпечні діяння» на «подібні правовідносини».

Адже відомо, що термін «правовідносини» є надто широким через множинність можливостей класифікації правовідносин. Тому важливо визначити межі застосування терміна «правовідносини», що, в свою чергу, зумовить розуміння того, подібні вони чи ні.

Одним з орієнтирів у цьому питанні є вказівка в КПК на те, що в них неоднаково застосована норма права, передбачена законом України про кримінальну відповідальність. Отже, мова йтиме про правовідносини, які за своєю юридичною природою зумовили застосування саме кримінально-правової норми.

Водночас і в цьому випадку маємо справу з досить широким спектром правовідносин. Наприклад, об'єктом злочину (безпосереднім об'єктом) можуть бути правовідносини, що регулюють нормальну діяльність з відправлення правосуддя (ст. 375 КК), правовідносини у сфері господарської діяльності тощо. Тобто це правовідносини, які передували вчиненню злочину, що став актом протиправного втручання в них.

Головна законодавча проблема поняття «подібні» щодо суспільно небезпечних діянь полягає у відсутності критеріїв для визначення такої подібності, що створює труднощі у встановленні необхідної межі дослідження питань подібності таких діянь

До іншого типу належать правовідносини, що виникають після вчинення злочину (наявність шкоди та обов'язок її відшкодувати), посткримінальна поведінка особи (яка, до речі, може бути й злочинною: наприклад, умисне вбивство з метою приховати інший злочин).

У зв'язку з цим термін «правовідносини» можна тлумачити так: правовідносини мають бути подібними за тими ознаками (сутнісними ознаками), за якими до них була застосована норма права, що міститься у приписі конкретної норми закону України про кримінальну відповідальність.

Насправді для перегляду судових рішень, визначених п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, будуть мати значення тільки ті правовідносини, які самі по собі або в сукупності зумовили конкретний вибір норми закону України про кримінальну відповідальність щодо суспільно небезпечних діянь.

Неоднозначність є і в розумінні поняття «подібність». Головне значення слова «подібний» — позначити предмет (явище) як такий, що має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось⁴. І саме за таких умов може виникнути запитання стосовно порівняння, оскільки з'ясування подібності (як спільних рис) можливе тільки шляхом зіставлення й аналізу відповідних рис із тим, щоб вирізнити їх як спільні або відмінні. У цьому контексті головна законодавча проблема поняття «подібні» щодо суспільно небезпечних діянь полягає у відсутності критеріїв для визначення такої подібності, що створює труднощі у встановленні необхідної межі дослідження питань подібності таких діянь. Наприклад,

⁴ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / автор, кер. проекту, гол. ред. В.Т. Бусел. — К., 2002. — С. 822.

діяння можуть бути подібними за суб'єктивною стороною (хоча й тут можливі певні варіанти), об'єктивною стороною (також із певними відмінностями). Проте вони не є і не можуть бути подібними за безпосереднім об'єктом і за суб'єктом діяння (хоча і тут можливі певні винятки). Потрібно з'ясувати, до якої межі має досліджуватися питання, «чи є суспільно небезпечні діяння подібними». Інакше кажучи, до якої міри подібність діянь має практичне значення.

З урахуванням наведеного можна констатувати складність доступу до правосуддя, коли підставою для перегляду судових рішень є суб'єктивне правозастосування саме по собі, а не законність судових рішень

Цілком однозначно відповісти на це запитання неможливо, однак поза розумним сумнівом є те, що подібність правовідносин може досліджуватися до тієї межі, яка зумовлює вибір конкретної норми закону України про кримінальну відповідальність. Це означає, що дослідженню на предмет подібності підлягають правовідносини, на які було здійснено злочинне посягання, механізм такого посягання, суб'єктивне ставлення винного до вчинення своїх дій, обстановка, за якої було вчинено злочинні дії, посткримінальна поведінка особи. Отже, на предмет подібності мають досліджуватися як мінімум об'єкт злочину, об'єктивна сторона його вчинення та суб'єктивна сторона. Не порівнявши усіх трьох зазначених компонентів складу злочину, неможливо зробити висновок про те, чи є подібними відповідні правовідносини, чи ні.

Однак найбільша проблема розуміння цієї підстави полягає все ж таки у внутрішній суперечливості: поняття «неоднакове застосування одних і тих самих норм» виписано без належного логіко-граматичного аналізу. Це свідчить або про законодавчу помилку (концептуальну невваженість), або про те, що визначальною була ідея мінімізувати судову діяльність Верховного Суду України шляхом запровадження суперечливих логіко-граматичних конструкцій.

З урахуванням наведеного можна констатувати складність доступу до правосуддя, коли підставою для перегляду судових рішень є суб'єктивне правозастосування саме по собі, а не законність судових рішень. Якщо ж навіть і переслідується мета законності, то вона настільки завуальована юридичними лексемами, що побачити її прояв дуже важко. Певний

орієнтир у цьому питанні міститься у ст. 456 КПК, з аналізу якої видно, що Верховний Суд України відмовляє у задоволенні заяви про перегляд судових рішень: коли обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися або ж норма права застосована правильно.

З цього випливає, що все ж таки законність судових рішень певною мірою досліджується. Проте з огляду на зміст підстави перегляду судових рішень та «усічений» механізм судового дослідження (коли, з одного боку, суд має матеріали витребуваного кримінального провадження, а з іншого — тільки копії судових рішень, надані для порівняння) виникає запитання про достатність процесуальних засобів для перевірки саме законності судових рішень. У практиці Верховного Суду України були випадки, коли за результатами перегляду судових рішень Верховний Суд України констатував інше правозастосування у рішенні, наданому для порівняння, але через брак законодавчих процедур зазначав про неможливість з'ясування причини такого правозастосування.

Наприклад, переглядаючи за заявою засудженого І. ухвалу суду касаційної інстанції від 25 жовтня 2012 р., якою залишено без змін судові рішення — вирок Франківського районного суду м. Львова від 20 грудня 2011 р., яким І. засуджено за: ч. 2 ст. 190 КК до позбавлення волі на строк три роки; ст. 353 КК до обмеження волі на строк два роки, а на підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів визначено остаточне покарання — позбавлення волі на строк три роки, та ухвалу Апеляційного суду Львівської області від 12 лютого 2012 р., якою цей вирок у частині кваліфікації злочинів, інкримінованих І., та визначений йому вид покарання залишено без зміни, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про те, що в оспорюваному рішенні суд касаційної інстанції зробив правильний висновок про наявність у діях І. ознак складу злочину, передбаченого ст. 353 КК, оскільки це діяння він учинив у поєднанні з інкримінованим йому шахрайством.

У порівняному судовому рішенні касаційної інстанції щодо Особи І (ухвала Верховного Суду України від 25 березня 2008 р.), на яке зроблено посилання як на підтвердження неоднакового застосування одних і тих самих

норм кримінального закону, фактичні обставини суспільно небезпечного діяння, щодо якого ухвалено це рішення, попри подібність із фактичними обставинами діяння, вчиненого І., отримало інакшу кримінально-правову оцінку. З'ясування причин та умов такого застосування норм кримінального закону відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 400²² КПК перебувають за межами предмета перегляду, у зв'язку з чим Верховний Суд України позбавлений можливості висловити свою позицію щодо цього рішення. При цьому вважає за необхідне зазначити, що правова оцінка суспільно небезпечного діяння, наведена у порівнюваному рішенні касаційного суду, не завжди є прикладом правильного застосування кримінального закону (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 квітня 2013 р. у справі № 5-4кк13).

З огляду на те, що розгляд заяв відбувається за результатами допуску справ до провадження у Верховному Суді України, виникає запитання, чи може Суд вийти за межі заяви про перегляд судових рішень, якщо це також покращить становище особи, яка подала заяву

У ширшому плані такі ситуації роблять актуальнішою проблему законності, оскільки рішення, які містять, наприклад, помилкові правові висновки щодо кваліфікації дії винних осіб, залишаються без відповідного реагування, а їх перегляд можливий лише з погляду однаковості/неоднаковості. До того ж виникає й практичне питання застосування, приміром, положень ч. 5 ст. 453 КПК, якою передбачено обов'язок Верховного Суду України прийняти у випадках, визначених цими положеннями, рішення на користь осіб, від яких не надійшли заяви про перегляд судових рішень. І при цьому зазначені положення визначають межі перегляду судових рішень — у межах поданої заяви. З огляду на те, що розгляд заяв відбувається за результатами допуску справ до провадження у Верховному Суді України, виникає питання, чи може Суд вийти за межі заяви про перегляд судових рішень, якщо це також

покращить становище особи, яка подала заяву. За відсутності відповідної законодавчої процедури єдиним виходом із такої ситуації є можливість діяти через положення ст. 8 Конституції, яка визначає норми Основного Закону України як норми прямої дії. Однак саме процесуальна, процедурна невизначеність реалізації цих положень і становить головний негативний фактор — недостатність відповідних законодавчих процедур.

Така недостатність проявляється також у тому, що законодавець і в Законі № 2453-VI, і в Законі № 192-VIII обмежив повноваження Верховного Суду України щодо перегляду судових рішень із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, зазначивши виняток — питання неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Одне з виправдань такого обмеження полягає в тому, що застосування санкцій кримінально-правових норм має індивідуальний характер, що впливає з положень ст. 65 КК. Однак безперечним є також те, що Загальна частина КК містить і загальні правила призначення покарання, звільнення від нього та від кримінальної відповідальності. Водночас норма п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК не дає чіткої відповіді на питання про можливість перегляду судових рішень у тих випадках, коли йдеться про неоднакове застосування тих норм Загальної частини КК, якими регулюються правила призначення покарання, звільнення від нього та від кримінальної відповідальності. Можна по-різному тлумачити ці законодавчі приписи, однак не підлягає сумніву те, що відсутність чіткіших відповідних законодавчих орієнтирів не сприяє реалізації повноважень Верховного Суду України саме з точки зору їх правової визначеності.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)